

מתוך עבודת הועדה לכללי הכתיב

I

פרופ' יוסף קלוזנר

כתיב מלא או חסר?

דרך-התחיה היא דרך כפולה: מצד אחד היא תשובה אל הישן; ומצד שני היא התקדמות בדרך אל החדש. שהרי לא את כל הישן כולו כמו שהוא היא רוצה להנחיל לאומה השבה לתחיה אלא רק את הטוב והמעולה שבישן.

ודאי, כל אומה שואפת לתחיה חייבת להציל מן הישן כל מה שיש בו מן המיוחד לאומה זו; אבל "מיוחד" זה צריך להיות בריא וחיוני וראוי להתקיים. קברי-אבות יקרים הם לבנים, אבל אין לחיות ולעבוד בתוך קברים. כיצד נכיר להבדיל בין מה שראוי להתקיים ובין מה שעבר זמנו ונפסל ונתפגל — ושוב אי-אפשר להחיותו? —

לדעתי, צריך להסתכל בכיוון הכללי של ההתפתחות בכל מקצוע ומקצוע של חיי-האומה ושל רוח-האומה. אם הכיוון הכללי מסוכן הוא לחייה או לרוחה של האומה, ודאי, צריך להתנגד לו: תנועת-התחיה שוחה לעתים קרובות נגד הזרם, ויהא אפילו זרם זה נראה כהתקדמות בעיניהם של כל אלה, שאינם דואגים לקיום-האומה. ואולם אם הכיוון הכללי אינו מסכן את הקיום הכללי של האומה, אסור להלחם בו ולעכב את מהלכו. להפך, צריך לטפח ולרבות אותו ולסייע לו, שינצח מעט-מעט במלחמתו בישן, שעבר זמנו.

והכיוון הכללי בכתיב העברי הוא לקראת הכתיב המלא (עם וי"ו במקום חולם וקובוץ ועם יו"ד במקום חיריק וצירה) ולא לקראת החסר (בלא ויו"ם ויו"ם ויוד"ם בתור אימות-הקריאה).

היו ימים שכתבו בעברית "אנך" (אנכי) בלא יו"ד, "שלם" ("שלום") בלא וי"ו, "לקרת" (לקראת) בלא אל"ף, "טב" (טוב) בלא וי"ו, "רְאֵת" (ראיתי) בלא שתי היודים ו"עת" (עתה) בלא ה"א. כך הוא הכתיב ברובו המכריע בכתובת של מישע מלך מואב, בכתובת-השלוה ובמכתב-בי-לכיש¹. בכנענית הקדומה

1 עיין על זה עכשיו: ש. ייבין, תולדות הכתב העברי, I (תרצ"ט), 80—84.

כותבים "יום" בלא וי"ו: "ים"; ובמקום "אלונים הקדושים אלה" כותבים בה: "אלנם הקדשים אל"; וכן כותבים "צדנם" במקום "צידונים"; וכיוצא בזה הרבה.² ואולם מעט-מעט התחילו כותבים בעברית מלות ידועות בכתב מלא, ובמכתב-לכיש, למשל, משמשים הכתיב המלא והכתיב החסר בערבוביה.³ כמו שהדבר הוא במידה מרובה גם בתנ"ך. אלא שבתנ"ך פסק השימוש של "אנכי" או "איש" בלא יו"ד ו"ם" בלא וי"ו. הכיוון הכללי הוא — מן החסר אל המלא; אלא שבתנ"ך לא נסתיים תהליך אטי זה. וכשנסוד הניקוד, שעשה את הטעות בקריאה בלתי-אפשרית או, לכל הפחות, בלתי-רגילה, לא היה ערך מכריע לכתיב המלא: אפשר היה לכתוב "נער" ולקרוא "נערה" או לכתוב "ירושלם" ולקרוא "ירושלים". ולפיכך לא הגיע הכתיב העברי בתנ"ך לידי עקביות, ומלא וחסר משמשים בתנ"ך בערבוביה גמורה, אבל בהכרעה ידועה לצד-המלא.

והרי העברית אינה בנידון זה לשון יוצאת מן הכלל. אף בסאנסקריט ואף ביוונית עתיקה אנו רואים תהליך כזה: מתחילה כתיב חסר, אחר-כך חסר למחצה, כלומר, מלא וחסר בערבוביה; ורק מעט-מעט נדחה החסר והחסר-למחצה מפני המלא הגמור. ואף בכנענית מצוי תהליך זה. בכתבות כנעניות מאוחרות ובכתבות פוניות כבר כותבים "אנכי" ביו"ד במקום "אנך"; ומה שיפליא רבים מאתנו: בפוניות משתמשים בעי"ן לשם i ואף e. כמו באשכנזית-יהודית; דבר זה, שכבר העיר עליו פאול שרידר,⁴ הגיע לידי כך, שהפונים כותבים "כיע" במקום "כ" (בכנענית עתיקה בלא יו"ד), ו"כי" (בתנ"ך ובכנענית מאוחרת). "שענאת" במקום "שנת" (בכנענית עתיקה: שנים — "שנות"), ועוד.⁵ הכיוון היה, איפוא, לכתב מלא לא רק בלשונות האריות, שקיבלו את האלפביתא השמית ושיכללו אותה על-ידי קביעתן של אותיות-קוליות ידועות בתאר אימות-קריאה, אלא אף בלשון שמית טהורה כהכנענית-הפונית. ואילו היתה הלשון הכנענית חיה עוד כמה מאות שנים, ודאי היה הכתיב שלה נהפך לכתב מלא.

וגם בעברית היה הכיוון נוטה לכתב המלא. התנ"ך המנוקד נשאר אמנם מתנדנד בין מלא ובין חסר, כאמור. ואולם באותו זמן, שנתהווה הניקוד העברי, כבר היו כותבים בספרים בלתי-מנוקדים את המלות העבריות מלאות ולא

2 Z. S. Harris, A Grammar of the Phoenician Language, New-Haven, Conn., 1936. pp. 76, 106, 140.

3 ש. ייבין, שם, עמ' 83.

4 P. Schröder, Die Phönizische Sprache, Halle, 1869, SS. 97 — 98, Anm. 7 שלפי דבריו דומה האשכנזית-היהודית לפונית החדשה בכל הנוגע לשימוש באות ע' לאות-הקול e.

5 Z. S. Harris, o. c., pp. 17—19, 109 עיין: 6

חסרות. התלמוד הבלתי־מנוקד, כמו שהוא בידינו כיום, כל כיוונו הוא לכתיב המלא, אף אם לא בשלמות: בכל מקום, שהטעות בהבנת המלה התלמודית אפשרית היא, יש בו ויזי"ם ויודי"ם לשם בהירות־ההבנה. זוהי השלמות של אותו כיוון, שפבר אנו מכירים את תחילת־התהליך שלו בתנ"ך: "עָנִיו" ⁶; "פָּנִיו", וכיוצא בזה, כדי שלא תפול טעות בקריאה. וכך אני בטוח, שהצורות "ליך" "ביך" בתלמוד לנקבה אינן אלא כדי להבדיל בין "לֶךְ" ו"בֶךְ" לזכר וצריך לקרוא "לִיךְ", "פִּיךְ", למרות ה"ו"ד ⁷; כמו שכותבים "ו"ו" ו"ו"ד באמצע, שאם לא כן — אילו היו כותבים "וו" — היתה הקריאה בלתי־ברורה.

יותר שלמות ועקביות ביחס להכתיב המלא משיש בתלמוד הנדפס והבלתי־מנוקד יש למצוא בכתבי־היד העבריים של בן־סירא, התלמוד, התוספתא, התפילות, תשובות־הגאונים, וכיוצא באלו, שיש בידינו כיום הודות ל"הגניזה" בפוסטטאט על־יד קא הירה, שנתגלו בה כתבי־יד מן המאה השישית לספירת־הנוצרים ואילך. כתבי־יד אלה כתובים רובם ככולם כתיב מלא, שהוא יותר שלם אפילו מן הכתיב של שני התלמודים והמון המדרשים הנדפסים שלנו. בהם אנו מוצאים אפילו מלות מעין "עיברית" ו"מיצרית" ב"ו"ד. ולא עוד, אלא שאפילו מלות מעין "נייר" ו"כוונה", שבתלמוד הן נכתבות בשתי יודי"ם ובשתי ויזי"ם, נכתבות ב"תשובות־הגאונים", לשם בהירות־הקריאה, באל"ף במקום ה"ו"ד השניה או ה"ו"ו השניה: "ניאר" "כואנה". ואל"ף כזו נוספת גם בשמות התלמודיים "רבה" ו"רבא" והם כתובים בתשובות־הגאונים "ראבה" ו"ראבא" ⁸. זוהי אותה אל"ף, שהיהודים הספרדים משתמשים בה ב"לאדינו" (אספאניול) שלהם במקום a (למשל, במלה "אמאדו" — אהוב), ואף הערביים משתמשים בה במלות ערביות שאולות מלשונות זרות (למשל باسپورت — באשאבורט — Paspport בצרפתית, لوكانده — לוקנדה — Locanda באיטלקית). ועל יסוד זה הצעתי להכניס אל"ף לתוך כל מלה או שם לועזיים בהעתק (טראנסקריפציה) עברית ⁹. — והגיעו הדברים בכתיב המאוחר לידי כך, שבגט, שנותן בעל לשתי נשים או ליותר, צריך על־פי דין לכתוב את המלה "דייתצביין" (שתרצינה) בשלש יודי"ן: ה"ו"ד

6 לפי הכתיב במדבר, י"ב, ג'.

7 ואין להביא ראיה מן "הילכי" (שמות, ב', ט'), שלא באה אלא במקום "הולכי" כדי להתאים אותה עם "והניקהו" שאחריה (עין: י. שטיינברג, משפט־האורים, וילנה תרנ"ו, עמ' 184 בראשו; י. קלוזנר, דקדוק קצר של העברית החדשה, הוצאה ב', תל־אביב תרצ"ח, עמ' 151—152).

8 עין לוי גינצבורג, גנזישכטר, ספר ב', ניוירוק תרפ"ט, עמ' 36, 68, 115, 142, ועוד, ועוד.

9 י. קלוזנר, טראנסקריפציה עברית, פטרבורג תרע"ג, עמ' 3—4.

האחת היא שרשית, היו"ד השניה באה במקום נקודה והיו"ד השלישית באה להורות. שיש לקרוא דִּיתְצִיבִין בקמ"ץ, לנקבות, ולא "דִּיתְצִיבִין" בחיריק, לזכר. אנו רואים, שכל מי שכתב עברית בלתי־מנוקדת השתמש בכתיב המלא עד תקופת־ההשכלה, שאז, מתוך שהמשכילים העבריים טיפו לחזרה אל התנ"ך ואל הדיקדוק, שהזניחו האדוקים, התחילו גם לכתוב בכתיב חסר, כמו בתנ"ך ובכלל בעברית מנוקדת (שתמיד היתה נכתבת חסרה פחות או יותר, כפי תביעותיו של הדיקדוק). ובימי חיבת־ציון התחילו כותבים גם את המלות הזרות והשמות הזרים חסרים מתוך התנגדות להכתיב האשכנזי־היהודי. וכבר ליגלג א ח ד - ה ע ם בשעתו על מי שכתב "השומר מוקפילד" במקום "מוויקפילד", באופן שאפשר היה לטעות ולקרוא: "השומר מוקפילד"¹⁰. זו היתה סטיה מן הכיוון הכללי של ההתפתחות בכתיב העברי, סטיה, שגם כותב הטורים הללו בבחירתו אשם בה¹¹. הכיוון הכללי של ההתפתחות הוא מן הכתיב החסר אל הכתיב המלא, ובו צריך לילך כיום הזה. מובן, שאילו היה אפשר לנקד את כל מה שאנו כותבים ומדפיסים, היה אפשר להחזיק בכתיב החסר פחות או יותר כפי התביעות של הדיקדוק העברי; אבל הדבר קשה בכתב וקשה בהדפסה. אין לנו אפוא ברירה אחרת אלא להשתמש בכתיב המלא עד כמה שהדבר הכרחי, שלא יהא בילבול בהבנתם של הדברים הנכתבים או הנדפסים. אי־אפשר לכתוב בלא ניקוד "אגדה" במקום "אגודה" ו"מסדר" במקום "מסודר" או "מכון" במקום "מכוון" ו"מכוון".

ודאי, יישארו מלות הרבה, שאף אחר הכתיב המלא יהא ספק בקריאתן, למשל: "שִׁמְשׁ" ו"שִׁמְשִׁי", "סִפֵּר" ו"סִפֵּר" (אם לא לכתוב "שאמש" ו"סאפר", שזו תהא צורה משונה ביותר). כמו־כן אי־אפשר לכתוב "מילה" — Wort — מלא, כדי שלא לערבב אותה עם "מילה" — Bescheidung. או נצטרך לכתוב "כח" במובן Eidechse (מין לטאה)¹², כדי להבדיל בינה ובין "כוח" — Kraft; וכיוצא באלו. ואין מן הראוי לכתוב "משה" או "שלמה" ביוו"ם: "מושה" ו"שלומו", שהרי בזה ניתן מקום לטעות. אבל בכלל צריך לכתוב מלא כמה שאפשר.

אני אומר: "כמה שאפשר" מפני שאני רואה את זמננו כזמן של מעבר; ובזמן של מעבר אין עקביות גמורה ואין שלמות. ולפיכך אין אני יועץ לכתוב "עִיבְרִית" ביו"ד או "יופיו" ביו"ו. בטוחני, שבעוד עשרים או חמישים שנה יהיו לנו אותיות־קול (ווקאלים) במקום כל הנקודות העבריות כולן. אבל אסור לדחוק את השעה. הדבר יבוא מעט־מעט ולאט־לאט. ואולם הכיוון הכללי צריך להיות כלפי הכתיב המלא.

¹⁰ א ח ד - ה ע ם, על פרשת־דרכים, III, 12.

¹¹ י. קלוזנר, "שפת־עבר — שפה חיה", קראקה תרנ"ו, עמ' 43—55; 82—84.

¹² "והכח והלטאה" (ויקרא, י"א, ל').

וידעתי גם ידעתי: על-ידי הכתיב המלא נהרסים ההבדלים שבין הברות ארוכות וקצרות והדגשים פוסקים מלהיות מורגשים; ועל-ידי כך קשה יהא לברר, מפני מה אומרים „בִּרְךְּ“, „בִּרְךְּ“ ו„מְבַרְךְ“ בעוד שאומרים „שִׁבְר“ „שִׁבְר“ ו„מְשַׁבְר“. אבל הרי על-ידי התלמוד והמדרש וכל הספרים הבלתי-מנוקדים שאחריהם כבר נעשתה פירצה זו בדיקדוק ואין אנו מחדשים מצד זה כלום. צריך יהא ללמד את התלמידים בבתי-הספר, שעל-פי הדיקדוק חייבים אנו אמנם לכתוב כך, כמו בתנ"ך וכמו בכל הספרים המנוקדים; אלא שבכתבים ובספרים בלתי מנוקדים נוהגים אחרת. וכך לא תיפגם גם ידיעת-הדיקדוק על-ידי שינוי בלתי-עיקרי זה. כלום כל אלה, שלמדו תלמוד ומדרש וקראו ספרים כתובים ונדפסים בכתיב המלא לא ידעו, שלכתוב „הילל“ ביו"ד הוא נגד חוקי-הדיקדוק?—הרי רק גורדון, המשכיל הנלחם ברבנים, יכול היה להאשים ב„קוצו של יו"ד“ שלו את ר' ופסי הכוזרי בבורות מפני שרוב הפוסקים דורשים, ש„הילל“ יהא כתוב בגט מלא ולא חסר.

ההגנה על החסר היא תוצאה של השאיפה לשוב לימי-קדם; והרי כולנו שואפים לכך: לשוב לארץ-הקדם, ארץ-אבותינו, ולימי-הקדם, ימי מלכינו ונביאנו. אבל אין זאת אומרת לשוב לזמנו של מי שעמלך-מואב ולקצץ או לבטל את כל ההתפתחות המאוחרת של הכתיב העברי. ואין זאת אומרת גם לעכב את התהליך ההתפתחותי של הכיוון הכללי כלפי כתיב מלא במשך אלפי-שנים. מימי הכתבות של בית שני, שהן מתקרבות לכתוב המלא, ועד ספריהם של אחרוני-האחרונים, כשי"ר, שד"ל ורנ"ק, מנדלי ואחד-העם, ואף ביאליק בפרוזה, שהשתמשו בכתיב המלא כמה שאפשר.

לנו אומרים, שאין לדאוג לעמי-הארץ, שמא יטעו בקריאת-הדברים ובהבנתם. ועל זה אני משיב: ראשית, בימינו, שלשמחתנו הגדולה גם עמי-ארץ ונשים פשוטות קוראים ומדברים עברית, — מה שלא היה בדורות שלפנינו, — יש לדאוג להם הרבה; ושנית, מה שעשו רושמי-התלמוד בכתב ובעלי „תשובות-הגאונים“, שלא נתכוונו לעמי-הארץ ולנשים כלל וכלל, ראוי גם לנו לעשותו. „משה“ ו„שלמה“ לא כתבו גם בעלי-התלמוד „מושה“ ו„שלומו“, מפני שהכוונה שלהם היתה להקל על ההבנה בשעת-הקריאה, וצורות משונות ובלתי-רגילות כאלו היו לא מקילות על ההבנה אלא מכבידות עליה. ואף אנו כך. לא לשם חידושים ומהפכנות נכתוב בכתיב מלא, אלא לשם הקלה; והילכך, במקום שאין הקלה בקריאת-הדברים ובהבנתם נמשיך בכתיב החסר. אבל אל-נא נתיירא מפני החידוש במקום שהוא נוח להמוני-עם כמו שלא נתייראו ממנו חכמינו, שהיו כותבים בסידור-התפילה הבלתי-מנוקד שלהם: „ולעובדך באמת“ בוי"ו במקום „ולעבדך“ בקמץ ו„טהר ליבינו“ בשתי יודיים כדי שלא יבוא המתפלל מן העם לידי טעות¹³. ואל-נא נשכח את השינוי

¹³ כך דורש לכתוב ספר-חסידיים, סי' תתפ"ב (הוצאת ווארשה תרל"ט, עמ' 188).

הגדול, שבא בלשון העברית בחמישים השנים האחרונות: מלשון מתה נעשתה לשון חיה, מלשון-הכתב נעשתה לשון מדוברת. שינוי גדול זה במצבה של הלשון דורש שינוי מתאים לו בצורתה של הלשון. ושינוי זה יכול להיות רק התקרבות אל מתן אותיות-הקול במקום הנקודות הבלתי-נכתבות והבלתי-נדפסות; מה שמקרב את לשוננו החיה אל כל שאר הלשונות החיות, שפעם אף הן היו חסרות אותיות קוליות ומעט-מעט נתמלא חסרונן זה. והרי זה דרך-ההתקדמות ודרך התחיה האמיתית: לשמור על הטוב שבישן ולקבל מעמים אחרים את הטוב, שיש במתוקנים שבהם.

ירושלים-תלפיות, ב' לראש-חודש אדר, תרצ"ט.